

TANULÓI ÉS TANULÁSI UTAK A 90-ES ÉVEKBEN¹

A 90-ES ÉVEK HAZÁNKBAN A NAGY átalakulások időszaka, az oktatási rendszer számára az oktatási expanzió, s a rendszer szerkezeti átalakulásának az évtizede volt. A szerkezeti változások mindenekelőtt a középfok szintjét érintették, jelentős mértékben átalakítva annak mind horizontális, mind vertikális szerkezetét. Számos elemzés született a rendszerszintű változásokról, az átalakulás intézményi oldaláról, jóval kevesebbet tudunk azonban arról, hogy mindez hogyan befolyásolta a továbbhaladási folyamatokat, a tanulók iskolai és későbbi pályautját, életesélyeit. Nemzetközi tendenciák elemzése azt mutatja, hogy a hazai változások a fejlett országokban általában megfigyelhető tendenciák irányába mutatnak, ahol a legtöbb országban megfigyelhető az iskolában eltöltött idő meghosszabbodása a középfokú és felsőfokú végzettségek megtérülésének és a tanulás iránti társadalmi igények növekedése következtében. Ezzel párhuzamosan megfigyelhető a kilépést követő szakasz, azaz a tanulás és a munkába állás között eltelt szakasz meghosszabbodása, valamint az a jelenség, hogy a tanulói illetve a pályautak linearitása is változóban van, a tanulás és a munka nem egymást követi az életpálya során, hanem egymással párhuzamosan, vagy egymással váltakozva fordul elő. Mindezzel összefüggésben az oktatási rendszer fő továbbhaladási irányain átvezető „királyi” utak kizárólagossága és egyértelműsége is megkérdőjeleződik, a sokféle legitim tanulási út léte válik párhuzamosan lehetségessé (*From Initial... 2000*).

Magyarországon az oktatási rendszer szerkezeti változásai és ezzel összefüggésben az iskolai és pályautak alakulása összefügg a rendszerváltás, a demográfiai helyzet, a munkaerőpiac, s az oktatáspolitikai változásaival. Hazánkban a 90-es években mind a munkaerőpiac, mind az iskolázottság jelentős változáson ment keresztül, amelyeket a demográfiai változások is befolyásoltak valamelyest. Az iskolázottság tekintetében a 90-es évek közepétől határozott javulás tapasztalható a felsőfokú végzettséggel, vagy legalább érettségivel kilépők arányát tekintve: az évtized a középfokú oktatás kiterjedésének s ezzel párhuzamosan a szakiskolai oktatás visszaszorulásának időszaka volt.

Ez az átstrukturálódás az oktatási rendszer radikális átalakulásával függ össze, amely a 90-es években igen átfogó méreteket öltött. Az oktatási rendszer strukturális átalakulásáról azonban ez időszakban elmondható, hogy jellemzően nem oktatáspolitikai szándékok, tudatos törekvések mentén zajlottak, hanem nagyrészt spontán módon, társadalmi, gazdasági és intézményi érdekek összegződésé-

¹ A jelen írás egy, a HEFOP 3.1. program által támogatott, 2005–2006 között az Országos Közoktatási Intézetben megvalósuló, *Tanulási utak elemzése* című projekthez kapcsolódik.

re vezethetőek vissza (*Jelentés...2000, 2003*). A változások jelentős mértékben az iskolázás felértékelődése következtében történtek, ami az oktatás megtérülésének növekedését, az alacsony iskolázottság további leértékelődését eredményezte. A következmény az iskolázás általános kiterjedése, az iskolázottság emelkedése, ezzel a leszakadás veszélyének növekedése, az iskola, és az iskolarendszer szerepének átalakulása, az egyes szintekhez kapcsolódó iskolai bizonyítványok értékének változása, az egyéni döntések és stratégiák jelentőségének növekedése.

A tipikus tanulási útvonalak és ezek főbb változásai 90-es években a közép-fokon:

– *Gimnázium*. A gimnázium 4 évfolyamos, elsősorban továbbtanulásra felkészítő program. A 4 évfolyamos gimnáziumi képzés mellett a 90-es évek elejétől a 6 és 8 évfolyamos gimnáziumi osztályok indulásával korábbi beiskolázási pontok nyíltak 10 és 12 éves korban. Más gimnázium-típusokban (pl. korábban a két tannyelvű gimnáziumokban, újabban a nyelvi előkészítő évfolyamokon) tanulók számára a 0. évfolyam jelentett egy évvel hosszabb tanulást.

– *Szakközépiskola*. A szakközépiskola 4 évfolyamos, érettségire illetve munkaerőpiaci beilleszkedésre előkészítő program. A szakközépiskolai oktatás az általános képzés meghosszabbodása és a szakképzés jelentős részének érettségi utánra tololása következtében a 90-es évek második felében 1–3 évvel meghosszabbodott.

– *Szakiskola*: A szakiskola (korábban szakmunkásképző) program rövid képzési idejű, munkaerőpiaci beilleszkedésre felkészítő program. A szakiskolai oktatás az általános képzés meghosszabbodása következtében szintén meghosszabbodott, a korábbi 3 éves szakmunkásképző 4 éves képzési programmal működő szakiskolává vált.²

A 90-es évek oktatási expanziója és szerkezeti változásai következtében a tipikus tanulói utak egy-két évvel hosszabbak lettek, sőt, mellettük megjelentek olyan nem tipikus tanulási útvonalak is, melyek nem (csak) az adott program elsődleges célját követik, hanem egyéni célok érdekében eltérő módon alakulnak, illetve más kimenethez vezetnek. Ezek azt mutatják, hogy bár az oktatási rendszer komplexebbé vált, több választási lehetőséget kínál, mint korábban, az egyéni igényeket nem képes teljes mértékben lefedni, ezért megindult a tanulási utak individualizálódása a rendszer adott keretein belül. Hogy ez a változás milyen mértékű és kiket érint elsősorban, arról azonban kevés információ áll rendelkezésre.

A kérdés az elemző számára több oldalról és több diszciplína felől is megközelíthető. A közgazdasági szempontú kérdésfeltevés az oktatás megtérülésére kíváncsi az egyes oktatási szintek és korcsoportok esetében, s az oktatás külső hatékonyságának változásait firtatja (*Semjén, 2005*). Az oktatáspolitikai szemszögből feltett kérdést megfogalmazó azt igyekszik vizsgálni, hogy hogyan tud az iskolarendszer alkalmazkodni a változásokhoz, illetve hogyan tudja elősegíteni azokat (pl. egyéni döntések segítségével, a különböző tanulási tevékenységek, a formális, nem for-

² Ktv. 27 § (1)

mális és informális tanulás integrálási törekvéseivel), illetve kompenzálni egyes következményeit (például a leszakadás megakadályozásával, illetve a leszakadók számára a tanulásba való visszakapcsolódási lehetőségek kialakításával, munkaerőpiaci integráció segítségével) (*Education Policy Analysis 2004*). A szociológiai típusú vizsgálódás pedig abban az irányban keresgél, hogy a változások milyen tanulói csoportokat érintenek, s hogy az iskolai és azon túli életutakat milyen befolyásoló tényezők alakítják, s hogy például milyen mértékben alakulnak strukturális hatások következményeképpen, s milyen mértékben egyéni döntések és képességek függvényében?

A használt egyik *kulcsfogalom*, a *tanulói utak* alatt többnyire az iskolarendszeren átvezető, nagyrészt a rendszer által a tanulók számára kijelölődő, különböző oktatási szinteket érintő útvonalakat értjük. A tanulói út a tanulás ismert kategóriái közül elsősorban a formális oktatásban, azaz a különböző hierarchikus szintekbe sorolt oktatási programokban való részvétellel hozható összefüggésbe (*Classification 2005*), s megközelítésünkben elsősorban ezen elemében különböztethető meg a tanulási úttól, amely a különböző tanulási formákban való részvételt egyaránt figyelembe veszi egy adott tanulási tevékenység esetében (pl. idegen nyelv, számítástechnikai ismeretek. stb.). Elemzésünkben – egyéni szintű adatok birtokában – ezen egy kevéssel túl tudtunk lépni, mivel a nem formális tanulásra vonatkozóan is rendelkezünk adatokkal. Ezáltal, lehetőségeinket kihasználva a tanulói utak elemzése mellett a tanulási utak elemzésére is igyekeztünk figyelemmel lenni és a formális és nem formális tanulásban való részvételt együtt vizsgálni ebben a munkában. Így elsősorban azokat az utakat vizsgáljuk, amelyet a fiatalok a formális oktatási rendszerben megtettek, s emellett azonban azokat a tanulási tevékenységeket is, amelyekre a nem formális tanulási keretben került sor, kiegészítve, vagy megerősítve a formális rendszerben szerzett ismereteiket.

Az Ifjúság 2000 adatbázis, bár nem volt elsődleges célja a tanulók követése, korlátozott mértékben (s részben kísérleti jelleggel) lehetővé tette egy egyéni szintű elemzés elvégzését. A jelen vizsgálat *célja* annak megismerése, hogy a 90-es években hogyan változtak – részben a középiskolai expanzió nyomán – az egyes iskola-típusokba kerülő csoportok, iskolázási útvonalaik, döntéseik és nem utolsósorban az ezekkel összefüggő továbbtanulási és munkaerőpiaci esélyek. A vizsgálat jórészt feltáró jellegű, azaz nem volt elsődleges célunk az összefüggések teljes mélységének feltárása. Úgy véltük, hogy a 90-es évekre vonatkozóan már a tipikus tanulási útvonalak és az ezekben résztvevők leírása is fontos tanulságokkal kecsegtető vállalkozás lehet egy nagy elemszámú és információgazdag adatbázis segítségével. Az egyes kiemelt tanulói csoportok tanulási útvonalainak 90-es évekre érvényes leírása, ha nem is biztosít teljes képet a vizsgált időszakra és csoportokra nézve, a változások méretét és tendenciáit remélhetőleg fel tudja mutatni.

A tanulási utak leírása gyakran az utazás metaforája segítségével történik (pl. sínek, áramlatok, ösvények, alternatív utak, egyirányú utcák, zsákutcák, hidak, parkolópálya), s legjellemzőbben a tipikus útvonalak (királyi utak) leírását tartalmazza:

az általános képzés, a szakmai megalapozottságú képzés, valamint a szakmai képzés különböző életesélyeket nyújtó útjainak a leírását (*From Initial... 2000*). Jelen írás követi a fenti logikát, azaz döntően olyan útvonalakat különböztet meg, amelyek a hazai iskolarendszerben dominánsak és amelyek a fő középfokú oktatási programokhoz kapcsolódnak (gimnáziumon, szakközépiskolán, szakiskolán átvezető út). Mivel az adatbázisok arra is lehetőséget adnak, hogy az iskolarendszeren túl is követni tudjuk az adott iskolázottsággal kilépő tanulói csoportokat (azaz lehetőséget adnak arra, hogy leírjuk, hogy mi lett a különböző programokból kilépőkkel – különböző időszakokban), az elemzés a kilépők helyzetének vázlatos bemutatását is megkísérli. A tanulási utak elemzéséhez kapcsolódó kérdések szerényebbek, elsősorban a leíráshoz kapcsolható összefüggések feltárását célozzák. Az elemzés fő kérdései, szempontjai az alábbiak voltak: Mi jellemezte a 90-es években a fiatalok formális és nem formális oktatásban való részvételét és iskolázottságuk alakulását a tipikus tanulási útvonalakon? Mi jellemzi a középiskolások, a szakiskolások és az alacsony iskolázottságúak pályáját? Hogyan ragadható meg az eredményesség a tanulási utakban, s hogy alakult a vizsgált csoportok eredményessége?

A vizsgálat módszereinek kialakítása során arra törekedtünk, hogy a különböző csoportokra irányuló elemzések egymással összehasonlíthatóak legyenek, de az egyes elemzések mégis tág keretek között mozogjanak. A kutatás kérdéseinek megválaszolása olyan elemzési módszert igényelt, amellyel megragadhatóak időbeni folyamatok mind a rendszerszintű változásokat, mind az egyes csoportok pályájának esetleges változásait illetően. E célból a különböző középfokú programokban érintett csoportok elkülönítése mellett fokozottabb figyelmet fordítottunk az elemzés során a korcsoportok közötti különbségekre, valamint az egyes, különböző oktatási programokban tanuló és onnan kilépő csoportok iskolaváltásainak rekonstruálására – amennyire ezt a rendelkezésre álló adatok lehetővé tették.

Az elemzés során az Ifjúság 2000 vizsgálat adatainak másodelemzésére építettünk, amely 8000 15–29 éves fiatal részletes adatait tartalmazza. Az elemzés korlátait jelenti, hogy az elemzéshez használt adatok sem elsődlegesen ehhez az elemzési célhoz készültek. A fiatalok körében mindenekelőtt iskolázottság szerint különítettük el a csoportokat egymástól: külön elemeztük a középiskolát végzettek, a szakiskolai végzettséggel rendelkezők és az annál alacsonyabb végzettséggel rendelkezők iskolai pályáját, valamint a kistelepeken élők iskolázási útját.

Az iskolázottság mellett az idő dimenziójának érvényesítése érdekében három különböző korcsoportot különítettünk el: a 15–19, 20–24, és 25–29 évesek korcsoportját. A három korcsoport sajátosságai közé tartozik, hogy igen különböző létszámúak, s más időszakban léptek a be az időközben sok tekintetben változás alatt álló középfokú oktatásba, amelyek befolyásolták valamilyen mértékben a továbbhaladási útvonalak alakulását is. S nem mellékes a középfokról való kilépésük időbeni különbsége is, amely némileg eltérő munkaerőpiaci esélyeket jelent a kilépők számára (1. táblázat).

1. táblázat: Az egyes korcsoportok születési, középfokú tanulmányaik megkezdésének és befejezésének jellemző ideje 2000-ben N=8000

	Korcsoport	Születés	Középfokra lépés	Középfokról kilépés
N=1780	15-19	1981-1985	1996-1999	1999-2003
N=3362	20-24	1976-1980	1990-1995	1994-1998
N=2858	25-29	1971-1975	1985-1989	1989-1993

A korcsoportos elemzés mellett elkülönítetten igyekeztünk néhány szempontból vizsgálni az egyes csoportokat iskolázottság mentén is: így külön igyekeztünk követni a gimnáziumot, szakközépiskolát és szakiskolát végzetek iskolai és későbbi útját.

A jelenlegi, a kutatás főbb eredményeit közreadó anyagban csak a két középiskolai csoporttal foglalkozunk: a gimnazisták és a szakközépiskolások csoportjaival. Az elemzésben elsősorban az Ifjúság 2000 adatainak másodelemzésére építünk, a későbbi adatfelvételek eltérő kérdéseinek különbsége nem tette lehetővé az elemzés azonos gondolatmenet és módszerek mellett történő folytatását.

A tanulói és tanulási utak alakulása

A formális rendszeren átvezető út

A tanulói utakat mindenekelőtt mint a formális iskolarendszerben való részvételt elemeztük. Bár ténylegesen nem tudjuk a rendelkezésre álló adatok segítségével tanulói szinten követni ezeket, az adatok azért lehetővé teszik, hogy megközelítőleg rekonstruálni tudjuk a valószínű iskolai pályautakat.³

A korcsoportok szerint elkülönített elemzés jól megragadhatóvá teszi az iskolázás expanzióját, az iskolarendszerben tanulással töltött idő, iskolai utak meghosszabbodását s az oktatási rendszer szerkezetének átstrukturálódását. A korcsoportok szerinti elemzésbe csak a közoktatásból már kilépett csoportokat vontuk be, ugyanis az ő esetükben lehetett megkísérelni csak valamiféle iskolai pályaut rekonstrukcióját.

A 2000-ben legidősebb vizsgálatba került korcsoport, a 25–29 éves fiatalok csoportjának 86 százaléka lépett tovább a középfokra az általános iskolát követően, a fennmaradók egy része minden valószínűség szerint valóban nem lépett tovább középfokú oktatásba, egy másik része lehetséges, hogy csak módszertani okokból nem került az elemzésbe (pl. nem válaszolt elég részletesen a feltett kérdésekre). A középfokra lépve legnagyobb csoportjuk a szakmunkásképző iskolákba lépett (41 százalék), a középiskolai oktatásba kerülő tanulók aránya együtt ezt csak kevés-

³ Az elemzés során számos korlátozó tényezővel kellett számolni. Az elemzés korlátját jelenti mindenekelőtt, hogy csak az iskolai életút során felsorolt iskolákra épül, s az, hogy a fiatal befejezett végzettséggel vagy anélkül hagyta-e el az adott iskolát, az nem derül ki. Az említett iskolaváltás és az oktatási szint váltása így nem feltétlenül esik egybe, az adatok értelmezése ezért fokozott óvatosságra int. Reméltük azonban, hogy az alábbi elemzés néhány általánosabb tendenciát így is megragadhatóvá tesz.

sel haladta meg (42,3 százalék). A következő iskolaváltás a csoport 26,1 százalékát érintette, s nagyoobrszft felsőoktatásba való belépéssel járt (16,3 százalék), kisebb részben (másik) középfokú intézmény elvégzését jelentette. Negyedik iskolaváltás a fiatalok 7 százaléka esetében fordult elő, 4,9 százalék felsőfokú tanulmányok érdekében váltott iskolát.

2. táblázat: 25-29 évesek formális útja

	1. iskola	2. iskola	3. iskola	4. iskola
N	2857	2461	865	214
Általános iskola	99,7	0,5		
Szaktmunkásképző		40,9	4	0,5
Szakközépiskola		22,4	3,6	0,6
Gimnázium		19,9	3,6	0,3
Technikum		2,3	2,6	0,2
Főiskola			10,9	2,6
Egyetem			5,4	2,3
PhD, posztgraduális				0,4
Együtt	99,7	86	30,1	6,9
Nincs válasz	0,3	14	69,9	83,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

3. táblázat: 20-24 évesek formális útja

	1. iskola	2. iskola	3. iskola	4. iskola
N	3363	3024	1846	276
Általános iskola	99,7	0,9	0,1	
Szaktmunkásképző		34,7	4	0,4
Szakközépiskola		27,4	5,6	0,5
Gimnázium		24,5	4,8	0,5
Technikum		2,3	6,9	0,6
Főiskola			14,2	3,9
Egyetem			9,1	2
PhD, posztgraduális			0,1	0,2
Együtt	99,7	89,8	44,8	8,1
Nincs válasz	0,3	10,2	55,2	91,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

A 2000-ben 5 évvel fiatalabbak, a 20–24 évesek csoportja az általános iskolát követően 89,8 százalékban lépett tovább a második, kevés kivételtől eltekintve jellemzően középfokú intézménybe. A középfokra lépők közt már csak bő egyharmad (34,7 százalék) volt azok aránya, akik szaktmunkásképzésbe kerültek, a középiskolai oktatásba lépők együtt a kérdezettek 51,9 százalékát adták. A következő iskolaváltás a csoport 44,8 százalékát érintette, 23,3 százalék számára felsőfokú tanulmányokat jelentett, kisebb részben technikumi vagy középfokú oktatásban folytatott ta-

nulmányokat. Negyedik iskolaváltás a csoport 8,1 százalékára volt jellemző, ezen belül 5,9 százalék volt, aki felsőfokú tanulmányokba fogott ekkor.

Más oldalról mutatja a 90-es évtizedben zajló folyamatokat, ha iskolázottság szerint különítjük el és elemezzük a válaszolók adatait. A megszerzett iskolázottság szerinti megközelítés inkább lehetővé teszi az eltérő utak megjelenítését, ha teljes pályafutások tényleges rekonstruálására nem is ad lehetőséget. Az iskolázottság szerinti megközelítés az iskolázási utak sokszínűségét engedi valamelyest sejteni, azt a tényt, hogy adott iskolai végzettséghez több út vezethet a gyakorlatban. Mindez feltehetőleg a társadalmi és munkaerőpiaci igények gyorsabb és az oktatási rendszer átstrukturálódásának ezekhez képest valamivel lassabb változására is következtetni enged.

4. táblázat: Gimnazisták formális útja

	1. iskola	2. iskola	3. iskola	4. iskola
N	1265	1266	381	43
Általános iskola	99,9	0,7	0,1	0,1
9-10. osztály		0,2	0	
Szaktanácsképző		11	3,7	0,5
Szakközépiskola		1,2	3	0,6
4 osztályos gimnázium		78,2	12,5	1,1
5 osztályos gimnázium		4,1	0,3	
6 osztályos gimnázium		2,6	0,3	
8 osztályos gimnázium		1,9	0,1	
Technikum			1,6	0,4
Főiskola			21,5	4,4
Egyetem			17,1	3,9
PhD képzés			0,1	0,3
Posztgraduális			0,1	0,7
Együtt	99,9	99,9	60,5	12,1
Nincs válasz	0,1	0,1	39,5	87,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

A gimnazisták iskolai pályafutása mindenekelőtt a formális oktatási rendszerben való hosszabb idejű tanulásban különbözik a szakközépiszkolásokétól: az iskola-rendszeren belüli tanulmányi útjuk jellemzően két (100 százalék) vagy három (60 százalék) iskolában folytatott tanulmányokat jelentett a 90-es években. A csoport túlnyomó része (78,2 százalék) eleve gimnáziumba lépett – megjelentek kis számban a szerkezetváltó gimnáziumba lépők is –, egytizedük azonban szaktanácsképzőben kezdett, s azt csak feltételezni tudjuk, hogy feltehetően a szaktanácsképző bizonyítvány megszerzését követően szerzett (jelentős részben vélhetőleg a felnőttoktatásban) gimnáziumi érettségit. A 2. iskolai tanulmányok során sokan jártak ezen belül kisvárosi intézménybe, s megragadható arányban voltak a nem állami (ezen belül is főleg egyházi) iskolákban tanulók. A 3. iskola 38,6 százalékuk számára felsőfokú tanulmányokat jelentett, de 15 százalék számára középfokú (ezen belül

13,2 százaléknak gimnáziumi) tanulmányokat. A gimnazisták körében még ezen a ponton is jelentős volt a korábban szakmunkásképző iskolába járók aránya, ők feltehetően harmadik vagy negyedik lépésben értek el a gimnáziumhoz. A 4. iskola már csak alig több, mint egytizedük esetében fordult elő, ez 8,5 százalékban felsőfokú továbbtanulást, 1 százalékban PhD vagy posztgraduális tanulmányokat jelentett. Az 5. iskola előfordulása már csak egy töredéket jellemezett, s döntően szintén felsőfokú tanulmányokhoz kapcsolódóan.

A szakközépiskolások formális iskolai útja jellemzően két vagy három intézményben való tanulást jelentett, egytizedük esetében négyet. Döntő többségük (88 százalék) eleve szakközépiskolába került az általános iskola után, 8 százalékuk azonban először szakmunkásképzőbe lépett, s onnan ment tovább szakközépiskolai programba (róluk nem tudni, hogy befejezett szakiskolai végzettséggel rendelkeztek-e vagy sem), 3 százalék gimnáziumba ment. A harmadik lépésben még a fiatalok közel fele az iskolarendszerben volt, az ezen a ponton felsőfokú oktatásba (nagyobb rész a főiskolára) kerülők aránya 15 százalék, középfokon vagy technikumban tanulóké együtt 30 százalék (ezen belül legtöbben szakközépiskolában tanulnak, arányuk 13 százalék), jelentős köztük a nem nappali tagozaton tanulók aránya is. A következő lépés már csak a tanulók egytizedére terjedt ki, ezek nagyobb részben (6 százalék) felsőfokú tanulmányokba kezdtek (5,5 százalék felsőfokú, 0,5 posztgraduális vagy PhD képzésben tanul), 3,4 százalék középfokon tanult.

5. táblázat: Szakközépiskolások formális útja

	1. iskola	2. iskola	3. iskola	4. iskola
N	1628	1630	294	25
Általános iskola	99,8	0,6		
9-10. osztály		0,2	0,1	
Szakmunkásképző		8	4,2	0,8
Szakközépiskola		88,4	12,9	1,4
Gimnázium		2,9	0,9	0,4
Technikum			11,6	0,8
Főiskola			12	4,6
Egyetem			3,4	1,9
PhD képzés				0,3
Posztgraduális			0,1	0,2
Együtt			45,5	10,4
Nincs válasz			54,5	89,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

A fiúk és a lányok iskolázási útja az általános iskola szintjén természetesen egybeesik, a középfokra lépésnél azonban részben elválik egymástól: a fiúk jelentősebb arányban (40,8 százalék), léptek szakmunkásképzőbe, s ehhez hasonló, de a lányoktól elmaradó arányban középiskolába (40,8 százalék). A lányok között jóval magasabb volt a középiskolai továbbtanulást választók aránya (ezen belül hasonló

a szakközépiskolába és gimnáziumba menők aránya), csak egynegyedük választotta a szakmunkásképzőt. A 3. iskola szintjén a legjelentősebb különbség a két nem között a felsőfokon továbbtanulók különböző arányából adódik: míg a lányok átlagosan 19 százaléka továbbtanult felsőfokon, addig a fiúknak csak 13,3 százaléka. Különbséget jelent még, hogy a 3. iskolai szinten a fiúknak csak 30 százaléka tanult az iskolarendszeren belül, a lányoknak 33,5 százaléka. A 4. és 5. iskola szintjén már nem volt jelentős különbség a két nem között: 4,3 és 4,2 százalékos (4. iskola) illetve 0,6 és 0,7 százalékos (5. iskola) arányban tanultak felsőfokon és PhD képzésben.

Átmenetek

A következőkben a két fontosabb döntési pont alakulását vizsgáltuk meg közelebbről: az alapfokú oktatásból a középfokú oktatásba lépést és a középfokú oktatásból a felsőfokú oktatásba lépést a két középiskolai csoport esetében. Mindkét átmeneti pont egyben fontos döntési pontot is jelent, ahol sok szempontból eldőlt a tanulók további sorsa, de egyben a módosításokra is lehetőség nyílhat ezeken – igaz, némi kétsédelemmel.

A középiskolába kerülés az érintett fiataloknak átlagosan 86–90 százaléka esetén közvetlenül az előző iskolafokozat utáni lépést jelentett, kerülő úton 10–14 százalékos jutott be a középiskolába. A középiskolai végzettséget kerülő úton megszerzők jellemzően a korábban szakmunkásképzésben tanulók köréből kerültek ki, akik a szakmunkás végzettség megszerzését követően szerezték meg az érettségi bizonyítványt. A kerülő utat megjárók közt mindkét középiskola-típus esetében a két lépésben, egy másik középfokú iskolatípus érintésével ide érkezők voltak többségben, s kevesebben a harmadik vagy többedik lépésben középiskolába kerülők. Az egyes korcsoportok között azonban különbség figyelhető meg a fentiekben: a 20–24 évesek korcsoportjában a 25–29 évesekhez képest jellemzővé vált a középiskolába korrekciós úton való bekerülés,⁴ a 15–59 évesek körében ez ismét jóval ritkábban fordult elő (*Imre 2006*).

A következő iskolafokozatra még nehezebb volt a bejutás, ezt mutatja, hogy a felsőfokra való átlépés esetében alacsonyabb a közvetlenül az érettségit követően bejutók aránya, a gimnáziumból átlagosan valamivel jobb ez az arány, mint a szakközépiskolákból. A gimnáziumi háttérrel rendelkező felsőoktatásba bejutottak 22 százaléka, a szakközépiskolából érkezők 29 százaléka jutott valamivel később a felsőoktatásba. A felsőfokú oktatás esetében még nagyobb az egyes korcsoportok között a különbség, és egyértelműen a könnyebb bekerülés irányába mutat: a 25–29 éves korosztályban gimnáziumi előképzettséggel csak 70 százalék jutott be az érettségit követően a felsőoktatásba, a 20–24 éveseknek már 81 százaléka. A szakközépiskolások esetében hasonló a tendencia. A látványos javulás a felsőfokra való bekerülési esélyekben a felsőfokú expanzió következménye, ami mindkét középiskolai csoport számára jelentős esélynövekedést jelentett. Az adatokból úgy tűnik,

⁴ Ennél a csoportnál a korrekciós utat megjárók jelentős arányához minden bizonnyal hozzájárul az érettségi későbbi megszerzését lehetővé tevő, a 90-es évek végén megszüntetett „szakmunkások szakközépiskolája”.

a felsőfokú expanzió a gimnazisták esélyeit javította a középiskola utáni közvetlen bejutás tekintetében, a szakközépiskolások körében valamivel fokozatosabb és részben később érvényesülő javulás figyelhető meg (*Imre 2006*).

A nem formális tanulásban való részvétel

Nem minden, az életben és a munkaerőpiacon szükséges kompetenciát lehetett megszerezni a kívánt mennyiségben és minőségben a lassan változó oktatási rendszeren belül. A formális iskolai utakon kívül létező más tanulási lehetőségek elemzése olyan tanulási utak megragadását is lehetővé tette, ami az oktatási rendszeren kívül, vagy ugyan azon belül, de annak határán helyezkedik el. Ilyen lehetőségek azok, amit az iskolai vagy iskolán kívüli különórák kínálnak (sajnos az adataink nem különítik el ezt a két lehetőséget). A különórákra járás a tankötelezettség időtartamán belül kiegészíti, pótolja, korrigálja a formális oktatás hiányosságait (pl. a nyelvoktatás esetében), esetleg erősíti a tanulót némely tanulmányokban, s elkészítést jelent a továbbtanulásra, de akár alternatív tanulási útvonalat is kirajzolhat egyes tehetségesebb tanulók számára a formális oktatáshoz képest (elsősorban művészeti pályákon).

Az általános iskolai különórákra járás mindvégig gyakori volt a kérdezett fiatalok körében, s ez egyre gyakoribbá vált a fiatalabb korosztályokban: a 25–29 évesek körében még egyharmad körüli arány volt megfigyelhető, ez 50 százalék körüli arányra nőtt a legfiatalabbak körében. Az általános iskolai különórákra járás különösen gyakori volt az általunk vizsgált „középiskolás” korcsoportoknál, s esetükben is megfigyelhető volt az életkorral párhuzamos növekedés, különösen a szakközépiskolából indulóknál. Ettől eltekintve azonban meglehetősen nagy volt a különbség az egyes iskolázottsági csoportok között, különösen a felsőfokra jutó fiatalok és a középiskolai végzettséggel rendelkező fiatalok között. Az előbbieket több mint a fele járt általános iskolai különórára, s arányuk nem változott a két idősebb korcsoport esetében. Mindez arra enged következtetni, hogy a gyakori különórára járás már korábban is része volt a továbbtanulás felé törekvő csoportok iskolázási stratégiáinak, a középiskolát végzettek, s ezen belül a szakközépiskolát végzettek/végzők körében bár korábban is jelen volt, de jelentősége még növekedni tudott. A középiskolai tanulmányok mellett a különóra súlyja csak a továbbtanulás felé törekvők esetében volt megfigyelhető, a másik két csoportnál aránya alatta maradt az általános iskolai különóráknak, növekedés a fiatalabb korcsoport esetében csak a gimnazistáknál volt megfigyelhető.

Ha azt vizsgáljuk, hogy mit tanultak konkrétan a különórákon a fiatalok, akkor az általános iskola esetében a sport, az idegen nyelv, a zene és a számítástechnika területei rajzolódnak ki, mint jellemzően különóra keretében megerősített vagy kipróbált képességek. A középiskolai tanulmányok mellett már alacsonyabb volt a különórára járók aránya, ez legnagyobbbrészt az idegen nyelv tanulását jelentette, de a felsőfokig eljutók esetében számottevő volt ezen kívül a matematika és a sport, valamint a felvételi előkészítő is. A vizsgált időszakban a különórákon, a nem formális tanulásban való részvétel jelentős részben mind az általános iskolai, mind a

középfokú oktatásban jól érzékelhetően jelentős mértékben az idegen nyelvtanulás iránti, nagyon erősen megnövekedett igénynek is köszönhető volt. Mivel az oktatási rendszer az idegen nyelvtanulás terén a megváltozott igényekhez és lehetőségekhez csak lassan tudott alkalmazkodni, a 90-es években az idegen nyelvtudás terjedése és a nyelvvizsgák növekvő száma feltehetően jelentős mértékben az iskolán kívül szerzett tanulás eredménye lehetett. (A vizsgálatba bekerült fiatalok közül középfokú nyelvvizsgáig jutott el 9,4 százalék, felsőfokúig 2,7 százalékuk. Az életkor ebben is számottevő tényező volt: a legidősebb korcsoportban 8,2 százalék volt az alap- vagy középfokú nyelvvizsgával rendelkezők aránya, a 19–24 évesek körében már 12,3 százalék.)

A tanulói pályautak eredményessége

Abból kiindulva, hogy a középfokú oktatás célja a továbbtanulás illetve a munkaerőpiacon való boldogulás elősegítése, a rendszer és az egyes középfokú programok eredményessége mérhető kell legyen a kilépő csoportok iskolai és munkaerőpiaci boldogulásának mértékével. A következő részben arra tettünk kísérletet, hogy megismerjük, hogy a korábban elemzett csoportok ilyen megközelítésben és egymással is összevetésben hogyan jellemezhetőek az iskolázási és munkaerőpiaci eredményesség szempontjából.⁵ (Ebben a részben ezért csak azokkal foglalkoztunk, akik a felmérés idején már nem tanultak).

A következő lépésben a két szempont kombinálásával négy csoportot hoztunk létre: a mindkét szempontból eredményes fiatalokat (1. csoport), a bár iskolázás szempontjából sikertelennek tűnő, de a munkaerőpiacon mégis eredményesnek minősíthető fiatalok csoportját (2. csoport), az iskolázás szempontjából eredményes, de a munkaerőpiac szempontjából nem eredményes fiatalok csoportját (3. csoport), és a mindkét szempontból eredménytelen fiatalok csoportját (4. csoport). Az iskolarendszerből kilépett fiatalok 60 százaléka került a mindkét szempontból sikeresek csoportjába, egyötöde az iskolázásban sikeres, de a munkaerőpiacon sikertelenek csoportjába, egytizedük az iskolázásban sikertelen, de a munkaerőpiacon sikeresek csoportjába és ennél valamivel kevesebben, mindössze 8 százaléknyan a mindkét szempontból sikertelenek körébe.

A mindkét szempontból eredménytelen csoport 80 százalékát az alacsony iskolázottsággal rendelkező csoport tette ki, közel 10 százalék volt a szakmunkás végzett-

⁵ Az *iskolázás szempontjából* eredményesnek tekintettük azokat, akik 8 évfolyamos általános iskolánál magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, és nem morzsolódtak le valamelyik szinten az oktatásból, hanem valamennyi megkezdett iskolát, programtípust eredményesen be is fejezték – függetlenül attól, hogy közép- vagy felsőfokú szintig jutottak-e el, vagy hogy sor került-e korrekcióra a formális rendszeren belüli iskolázás során. (Az iskolarendszeren kívüli tanulást itt nem vettük figyelembe.) Eredménytelennek az iskolai út szempontjából ennek az ellenkezőjét tekintettük: azt, aki legfeljebb általános iskola végzettséggel rendelkezik, és/vagy belefogott valamilyen szinten olyan iskola, program elvégzésébe, amit nem tudott befejezni – szintén attól függetlenül, hogy mindez melyik szinten történt. A *munkaerőpiac szempontjából* eredményesnek azokat tekintettük, akiknek a kérdéses időpontjában volt kereső foglalkozásuk, akik biztosnak éhették meg állásukat, azaz akiknek nem kellett attól félniük, hogy elveszítik azt, valamint azokat, akiknél az elégedetlenség elemek domináltak az elégedetlenséggel szemben a munkával összefüggésben megfogalmazott egyes tényezők esetében.

ségűek aránya, magasabb végzettséggel rendelkezők csak elvétve fordulnak elő ebben a csoportban. A mindkét szempontból sikeresek csoportja már összetettebb lett: a csoport legnagyobb része, kétötöde szakmunkásokból állt, egyötöde szakközépiskolásokból, egytized a gimnazisták aránya, s egynegyed a felsőfokú végzettséget elérőké. (A számarányukhoz viszonyítva a fenti csoportok közül a két középiskolási csoport a mintában való arányukhoz közel hasonló arányban került bele a sikeresek csoportjába, a szakiskolások esetében ez kevéssel, a felsőfokig jutók esetében jóval meghaladja számarányukat.) Az iskolai siker ellenére munkaerőpiaci értelemben nem sikeres csoport fele szakiskolásokból került ki, harmada a középiskolásokból (a szakközépiskolások több, mint ötöde, s a gimnazisták egytizede került a csoportba), s számarányuknál csekélyebb a felsőfokig jutók aránya. Az iskolai sikertelenség ellenére munkaerőpiaci kudarcot vallók meghatározó része alacsony iskolázottságú volt, számottevő volt még a szakiskolások és a szakközépiskolások aránya, a magasabb végzettségűek már csak szerény arányban fordultak elő.

Ha az egyes, különböző iskolai végzettséggel kilépő csoportok felől vizsgáljuk az egyes csoportokba való kerülés esélyét, jellemző különbségeket találunk. Az alacsony iskolázottsággal kilépők közel hasonló arányban kerültek a kudarcot vallók csoportjába, mint az iskolai kudarc ellenére a munkaerőpiacon boldogulók csoportjába. Ez azt mutatja, hogy nem az iskolarendszeren át vezet az egyetlen út a munkaerőpiaci boldoguláshoz, hogy az egyéni ügyesség, a személyes képességek, tapasztalatok feltehetően szintén sokat jelentenek. A szakmunkások kétharmada volt egyértelműen sikeresnek mondható, egynegyedük nem boldogult a munkaerőpiacon. Kis különbséggel lényegében hasonló volt a szakközépiskolások helyzete, de iskolai kudarc esetén valamivel nagyobb volt a munkaerőpiacon boldogulók aránya. A gimnazisták 70 százaléka volt sikeresnek mondható mindkét szempontból, s csak 30 százalék nem boldogult. A felsőfokot végzettek esetében 80 százalékra nőtt a sikeresek aránya, s csak 20 százalék a részleges kudarcot vallóké.

Összegzés

A középiskolai csoportok iskolázási útjának elemzése a vizsgált időszakban több tanulással szolgált, mindenekelőtt a változások tekintetében. A két középiskolai csoport között lényeges különbséget mindenekelőtt a formális iskolarendszerben való részvétel mértékében találtunk, a két iskolatípus különböző céljaira is visszavezethetően: míg a gimnazisták 90 százaléka még a harmadik intézményváltásban is érintett volt, s 50 százalékuk a felsőoktatásba is belépett, addig a szakközépiskolások esetében csak 45 százalék ez az arány, s jelentős az iskolarendszerből ezen a ponton kilépők aránya. A 4. lépésnél mindazonáltal ez a különbség eltűnt, s mindkét csoport esetében egytized körüli volt a formális oktatásban érintettek aránya (10 illetve 12 százalék). A később középiskolába kerülő módosítók aránya a két csoportban szintén hasonló volt, de a gimnazisták esetében kissé meghaladta a szakmunkások körében megfigyelhető arányt (12 és 10 százalék). A továbbtanulás szempontjából jelentős volt a különbség a két csoport között: a gimnazisták fele, a

szakközépiskolások egyötöde került be erre a szintre első vagy második próbálkozásra. A szakközépiskolásokról megállapítható, hogy jellemzően nagyobb arányban próbálkoztak, illetve kerültek be a gimnazistáknál később a felsőoktatásba. Az elért végzettség tekintetében a korcsoportok adatainak összevetésével a fenti tendenciák változása is megfigyelhető: mindkét csoport esetében jelentős mértékben megnőtt a felsőfokú továbbtanulásban érintettek aránya, mindez azonban úgy tűnik, hogy a két csoport között létező esélykülönbségekre nem volt jelentős hatással.

A formális oktatási rendszerben való növekvő részvétel mellett növekedni látszik a vizsgált időszakban a nem formális oktatásban való részvétel jelentősége is. A nem formális oktatásban való részvétel a középiskolából indulók csoportjai mentén történő közelebbi elemzése arra enged következtetni, hogy a tanulói és tanulási utak – a nem formális tanulásban való részvételt is figyelembe véve – úgy tűnik, már az általános iskola szintjén elválnak egymástól: a nem formális tanulásban való részvétel jelentős részben a formális rendszeren való áthaladást segítette elő.

IMRE ANNA

IRODALOM

- ANDOR MIHÁLY (1999) Az iskolákon átvezető út. *Új Pedagógiai Szemle*, No. 10.
- ANDOR MIHÁLY & LISKÓ ILONA (2000) *Iskolaválasztás és mobilitás*. Budapest, Iskolakultúra.
- BALÁZS ÉVA (2003) Vélemények és tények a középiskolai expanzióról. In: NAGY M. (ed) *Mindenki középiskolája*. Budapest, OKI.
- BAUER BÉLA & SZABÓ ANDREA (2005) *Ifjúság 2004*. Gyorsjelentés. Miniszterelnöki Hivatal.
- CLASSIFICATION OF LEARNING ACTIVITIES (2005). Manual. EU. May.
- EDUCATION POLICY ANALYSIS (2004) OECD, Paris.
- FORRAY R. KATALIN (1992) A középiskolázás expanziója és az intézmények differenciálódása. In: FORRAY & KOZMA (eds) *Társadalmi tér és oktatási rendszer*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- FROM INITIAL EDUCATION TO WORKING LIFE (2000) Making transitions work. Education and skills. Paris, OECD.
- GÁBOR KÁLMÁN (2004) *Ifjúsági korszakváltás*. Szeged, Belvedere.
- HALÁSZ GÁBOR & LANNERT JUDIT (2000) *Jelentés a közoktatásról*. Budapest, OKI.
- HALÁSZ GÁBOR & LANNERT JUDIT (2003) *Jelentés a közoktatásról*. Budapest, OKI.
- IMRE ANNA (2004) *A középfokú oktatás kiterjedése és hatása a tanulói továbbhaladásra*. Budapest, OKI. (Műhelytanulmányok.)
- IMRE ANNA (2006) *Tanulói utak. A középfokú oktatás átalakulása a 90-es években*. Budapest, OKI. (Műhelytanulmányok.)
- LANNERT JUDIT (2003) A továbbtanulási aspirációk társadalmi meghatározottsága. In: LANNERT JUDIT (ed) *Hogyan tovább?* Budapest, OKI.
- LISKÓ ILONA (2004) *Perspektívák a középiskola után*. Budapest, Felsőoktatási Kutatóintézet. (Kutatás közben, 259.)
- ROSENBAUM, JAMES E. (2000) Institutional Career structures and the social construction of ability. In: M. F. HALLINAN (ed) (2000) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*.
- SEMJÉN ANDRÁS (2005) Az oktatási rendszer külső hatékonysága: a gazdaság és a munkaerőpiac elvárásai. In: HERMANN Z. (ed) *Hatékonysági problémák a közoktatásban*.
- TANULÁS MAGYARORSZÁGON (2005) *Az Oktatáspolitikai Elemzések Központja nyilvános közpolitikai elemzése*. Budapest, Sulinova kht.
- TÓT ÉVA (2002) A nem formális tanulás elismerése. *Szakképzési Szemle*, No. 2.